

Հ. Յ. ԹԱՐՐՅԱ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
A.R.F. BUREAU
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇԱՎԱՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Ա Զ Դ

Թուրքա-Հայաստանի քանի մը քաղաքներու մեր կօմիտէներու կողմէն մեզի հաղորդած են, որ խումբ մը մարդիկ կը շրջին թուրքա-Հայաստանի քաղաքներն ու գիւղերը, կը ձեւանան յեղափոխականներ և կը քարողեն, թէ ցարդ իրը իրանք սխալ ճամբու մէջ էին, առանց երկար բարակ խորհելու և խորհրդածելու նետված էին յեղափոխական ասպարէզի մէջ՝ յուսալով յեղափոխութեամբ բարեփոխել ազգի վիճակը, թեթեւացնել ծանր լուծը, մէկ խօսքով ազատել հայ ազգը սուլթանի կառավարութեան լուծէն, բայց դառն փորձերը ու իրականութիւնը իրը թէ ուսուցին և համոզեցին իրենց, որ իրենք սխալած են, որ յեղափոխութիւնը օգուտ, շահ չըերելէն զատ, կը վնասէ, կը կործանէ հայ ազգը, ուստի ցաւելով և ողբալով իրենց գործած սխալներու ազդին հասուցած ծանր զրկանքներու, մեծամեծ վնասներու վայ, վճռեցին առ յաւէս հրաժարիլ յեղափոխական գործունենութիւնէ և ամեն ջանք ու ճիգ ընել, դարձանել մատուցած վնասները՝ հաշտվել կառավարութեան հետ, յայսնել իրենց հաւատարմութեան, երախտագիտութեան զդացումները, և կառավարութիւններն, և միայն կառավարութենէն սպասել և խնդրել մեր վիճակի բարեփոխութիւնը, կեանքի ապահովութիւնը...

Թիւրքիայի Դաշնակցական Գործադիր-Ժողովը այս շրջաբերականով կը հաղորդէ բոլոր Դաշնակցից կօմիտէներուն, կուսակցութեանս անդամներուն, քաղաքներու և գիւղերու բոլոր մեր համակրողներուն և ամբողջ հայ ազգին, որ այդ ցած, վատթար, սեահոդի, ազգավաճառ, պնակալեզ դաւաճանները, սինլքոր մարդուկները ոչ այլ ոք են, եթէ ոչ սուլթանի կառավարութեան լրտեսները, մատնիչները, դռան շուները, որոնց բերանը մէկ մէկ սովորնետած ուղարկեր է շրջելու և քարոզելու բոլոր հայարնակ քաղաքներն ու գիւղերը յեղափոխական շարժման առջևն առնելու, յեղափոխութիւնը խեխտելու համար:

Կը յայտարարի նոյնպէս, որ այդ մատնիչները երբէք յեղափոխական չեն եղած, բնաւ երբէք կապ, յարաբերութիւն չեն ունեցած որևէ յեղափոխական կուսակցութեան հետ, այլ միշտ եղած են կառավարութեան, մեր թշնամիներու բանակի մէջ, անոնց հետ կոված են մեր դէմ, լրտեսած են մեզի, մատնած են մեզի, դաւաճանած են մեզի: Առոնք, այդ բոլոր թափառական նախկին յեղափոխականներ ձեւացողները սուլթանի կառավարութեան հաւատարիմ վարձկան լըրտեսներ, մատնիչներ, դաւաճաններ են...

ՍԱՍՈՒԻՆԻ ԴԵՊԵՐԵԴ Ա. Ա. ԹԻՒ

Դեկտեմբեր, 1894

Սասունն ընկառ...

Այս օր ամբողջ լեռնական գաւառը, առիծների և արծիւների բնակավայր Սասունը ներկայացնում է արեան դաշտ. գիւղերը մոխրակոյտեր և աւերակներ են գառած, հասած արտերն անքաղ ոտի տակ են կոխ գնացել, անասունները և կայքերը թալանի բաժինն են եղել, իսկ նրա դարերից ի վեր անկախ բնակիչներն այսօր վտարում են սարերում և անտառներում, իբրև փախստական հալածեալներ, սովալլուկ, մերկ, անպատճան, թշւա՛ռ: Երէկուայ հպարտ լեռնականն այսօր վեզը ծռած, հաց է մուրում, ողորմութիւն է աղերսում...

Սա ամեն բոնապետութեան սովորական գործ չէ, սա մի միջնադարեան տեսարան է, յատովկ լէնկիթամուրներին, Տուղթի բէկերին ու Հինգիդ խաններին: Եւ այդ նոյն պայմանների տակ հեծում է ոչ միայն Սասունը, այլ ամբողջ երկիրը-վանը, Մուշը, Խնուսը, Բասէնը, Ալաշկերտը և այլն:

Որբան ծանր է ամեն մի հայի ասել—, Սասունն ընկաւ, սասունցին փշուած էն... Այս, չափազանց ծանր է, մեզ համար ևս անտանելի կերպով ծանր է: Բայց ինչ անել, յուսահատել, Աստւած աղաչել, ողբաշը կորուստը... Երբէք, երբէք, կրկին դիմել դէպի կոտորած, դէպի արիւն, դէպի զոհ: ահա միակ ձանապարհը, մինչև որ կը կործանւի սուլթանական գահը, կոչնչանայ մարդախոշը՝ բոնապետութիւնը:

Ամեն գործ զոհ է պահանջում: Մի ճնշւած, դարերով ստրկացած ժողովրդի ազատ անկախութիւնը շատ մեծ գործ է և նրա պահանջած զոհը պէտք է նրա չափ էլ մեծ լինի: Եւ Սասունը եղաւ այդ մեծ զոհ երից առաջնընը բուն երկրում: Անհուն, անսահման են եղել մինչև օրս և են այժմ էլ այդ զոհերն ու տանշանքները, բայց գեռ մինչեւ այժմ մենք չենք ունեցել այդպիսի մեծ զոհ միանգամբ: Դեռ քանի այդ պիսի զոհեր ենք տալու, կախաղաններ, բանդեր ու տառապանք ենք պատուելու և անցնելու, որ վերջապէս հարթած տեսները, սովամահ եղած դիակներ, բանտերում փթող կալանաւորներ, հեղեղներով հոսող արիւն—ահա թէ ինչից է ծնում ազատութիւնը, ահա թէ ինչե՞րն են անկախութեան և բարօրութեան աշխարհ բերողները:

Հարցնենք պատմութեանը: Հին քաղաքակրթութեան որրան Յունաստանում մի անկիւն, մի քար անդամ չը մնաց, որ ներկաած չինէր իւր դիցազն զաւակների արիւնով, մի գիւղ չմնաց, որի փողոցներում տասնեակ ցցեր անկաած և տանջող դիակներն այլանդակաած չը լինէին իրաները մինչև նոր վանդալ սուլթանների ձեռքից ազատւիլու Բօլղարիան այնքան դիակներ տեսաւ, այնքան արիւն հոսեցրեց, որ մի բոպէ բոլոր ազգերն ասում էին. «Վերջացաւ, այլ ևս մի բօլղարացի էկայ աշխարհում»: Բայց... նա կրկն ազատւեց:

Մարդկային պատմութեան օրէնքները մէկ են և անդրտելի ամեն տեղ, ամեն ազգերի համար. մենք և մեր կեանքը ևս շարժւել և շարժւելու ենք նոյն օրէնքների սահմաններում: Մարդկային կեանքի մէջ շատ և շատ բոնապետութիւններ են կործանել և նրանց աւերակների միջեց ծլել, ծաղկել են նրա ձնշած ժողովրդները յեղափոխութեան միջոցով: Եւ այսօր ամբողջ հայ երկիրը և հայ ժողովուրդը վխտում է յեղափոխական անձնւեր գործէներով, որոնք միշտնի նման անխոնջ կերպով աշխատում են, որոնք նման են ջրի կաթիւներին, բայց որոնց դիմացի ժայռը շատ փթած, խարիսուլ է և ծագելու շատ հեշտ: Կախում է բոնապետութիւնը Բաղէշում—Մարդարին, Խոզդադում—Ժիրայրին և այլն—Նրանց տեղը ծնւում են նորերը, աւելի ուժեղները և լոդովակները: Դրանք հարիւրներով, Հազարներով են ծնւում, եւ կերթան, կուռճանան այդ նոր հոսանքի կարապետները, շունչ, հոգի կը ներշնչեն մը տանջւած ժողովրդին, կը թարմացնեն, կը բորբոքեն նրա առանց այն եւ բորբոքւած հոգին—մինչև կը փշուի զգուելի բոնութիւնը, մինչև կը ստեղծւի համերշն եղայրական միութիւն տեղական բոլոր ազգութիւների մէջ, մինչև կը սկսին ազատ զարգացման լայն ձանապարհը...»

Հեռու չէ ժամանակը, Հայ ժողովուրդ, զանգն արդէն մօտ է: Թուրք պետութեան օրհասն արդէն մօտ է: Ապստամբութիւն է Մակեդոնիայում. շարժումներն օր աւուր սպառնական և վտանգաւոր կերպարանք են ստանում: Ապստամբութիւն է Եմենում. Հայստանի դժոխային պայմանները ծանրացել, խեղդում են և այնտեղ: Ապստամբական դրութիւն է Փոքր-Ասիայի բոլոր հայաբնակ մասերում: Միւս Կողմից պետութեան պատրքը մինչև բողազն է Հասել, Հաղիւ և շնչում: Խեղճ ժողովուրդըն ամեն տեղ հեծում է աղքատութեան և տարափութիւն հիւանդութիւնների ձեռին... Այս բոլորը մի տէրութեան հոգեկաբերի նշաններն են:

Ծարունակիր, Հայ ժողովուրդ, Հայ յեղափոխական. մի-երկու խոշոր ցցեր, մի-երկու հաշւած հարւածներ ևս, և գազանը կը գլուրի, և քո ուղին կը հարթուի: Իսկ զոհերը, իսկ արիւն ու դիակները չպէտք է քեզ զամեցնեն, դու, ժողովուրդ, երբէք չես յուսահատուելու Սասունի կոտորածով—դու առաջուց պետք է գիտենայիր, որ յեղափոխական ասպարէզն արիւն է ուղում, արեան գոլորշիներ, դիակներ, մահ, մահ... մինչ կործանուի բոնութիւնը:

Ուրեմն, ժողովուրդ, զոհ, կոտորած, արեան գե-

տեր, — ահա ազատութեանդ միակ ձանապարհը:

Մենք պատմէս ենք մոտածում, այսպէս է մոտածում և ամեն մի ծշմարիտ յեղափոխական, դրա համար էլ մենք ողունում ենք Սասունցու ահագին զոհը, որ առաջնին եղանակ չաղաքածութեան սեղանի վրայ... Մենք վատահ ենք, մենք համուած ենք, որ այդպիսի զոհերով չի մեռնի Սասունը, չի ընկծուի մի ժողովուրդ գ, որովհետեւ նրա արմատները շատ խորն են թաղուած մայր երկրի մէջ ամենափոքր բարեյացող պայման—և Սասունի առիւծը կրկին կը թուչի իր Անտոռը իր Գըռ-Գըռ Քարը. Հարկաւոր է միայն օգնել քաջալերել նրան, հարկաւոր է ցողցեր սկսել և երկրի միւս մասերում: Զպէտք է վահենալ կոտորածներից, չպէտք է փախչել արիւնից, այլ միշտ դիմել յառաջ, գէպի կոտորած, գէպի կոիր: Զեռք ձեռքի տանք, կոռուինք.—ահա մեր գործը:

իմաստ

ՍՈՍՈՒՆ ԿՈՏՈՐԱԾԻՆ ՑԵՏՈՅ

Կոիւր բաւական ժամանակ է արդէն վերջացած է: Զօրքեր. և քիւրտք շտապով յետ են քաշլած Սասունէն: Կառավարութիւն, զոր խիստ նախապաշարեալ կերպով սկսեց մարտական գործը, այժմ հաւատից արդիւր հայտիացած է, որ Սասունու ոչ ուսւահցի ոխառնակիչներու (յեղափոխականք), ոչ ալ զէնքերու ահագին ամբարներ կը պարունակէր: Վուրատ մը կար, զայն ալ իւր ընկերաց հետ ձերբակալեցին և պարզ երևեցաւ, որ Սասունյ ապստամբութիւնը հետեւնք է անլուր կեղեքումներու, բռնաբարութիւներու, թալանի, կողոպուտի և ասունց նման անարդարու անխիղճ գործողութիւններու, որոց ենթարկված է մըշտապէս թէ ինք, թէ իւր ընտանիք ու պատիւ, որ այս իրեն կառավարութեան և անոր պաշտօնեաններու ձեռքով ստեղծած պարագաներու անմիջական արդիւնքն էր և ոչ յեղափոխականաց ջանքով միայն եղած:

Սյժմ կառավարութիւն իւր կասկածներ փարատած ըլլալով, բոլորովին այլ դիքը է բռներ սասունցոց վերաբերմանք: ամենայն կերպ կը ջանայ գրաւել զանոնք: Կը խոստանայ գարձունել թալանած աւարները, 50 հազար զուրուշ նախատ բաժանել վնասեալներուն և այն, միան թէ շնորհ հակառակ թե ան թմր տան կ առ ավարութեան զոր զոր հաճեցաւ իրենց, Սասունյ մէջ գտնված ոխողվար քոյ պատժել: Յիշեալ պայմանով կը խոստանայ երկրին հարկերը քանի մը տարի բաշխել ժողովրդեան: Սասունցիք մերժեր են այս ամօթարեր առաջարկութիւնը, իսկ իւլթցիք արդէն տվեր են սոյն օրինակ բովանդակութեան թուղթ մը: կը կարծիք ուրիշ շատ դաշտային տեղերէ ալ բռնի ստանան այդպիսի թուղթեր:

Դիւրաւ կը հասկցի, թէ ինչու համար են բռնակալ կառավարութեան այդ օրինակ թուղթերը: ինչպէս կերեւի վերջին պատահարներն ի Սասուն խիստ զբաղեցուցած են Եւրոպայի մամուլն, հասարակաց կարծիք և նշն իսկ վարչական ըրջանները: Ատոնց պատասխաներու պատրաստութիւններ կը տեսնայ խորամանկ ասիական պետութիւնը: Անոր պետք է քանի մը ցողցերով խարել

օտար պետութիւնները և նա այդ փորձերը կընէ: Սասնոյ գէպերէն յետ կառավարութիւնը հալածանք հանած է քրտերու դէմ: ասոնց թալանած աւարնին յետ կը դրաւէ և չնչին գներով կը դարձնէ հայ տէրերուն, որ մինչ այժմ չլսված ու չտեսնված բան էր: Աս ալ ժողովուրդ մը խաբելու և երսպացին կուրացնելու միջոց մէ: Կը յաջողի ...

Կառավարութեան ամեն շարժումներէն կերևս, որ վերջին պատահարներն ի Սասուն առանձին խստութիւններ ու հալածանքներ յարուցած չէ ժողովրդեան դէմ: Ամեն բան ըստ առաջնոյն կը չարժվի — մեծ ճամբաներու վրայ կրկին գիւղէ գիւղ կը շարջն նոյն կը խստարդարներն ու փոլիսները, որք այս ու այն գիւղն մէջ կը լափեն, կը հարբին ու վայր կիյնան, փոխանակ իրենց յանձնված պահապանի պաշտօնը վարելու: Նյս միայն սոյց է, որ վերջին ամեն անցքերը հայերուն մէջ խիստ վախ, պանիք են մտցուցեր:

Քիւրդերու և զօրաց յետ քաշվելէն գէնի սասունցիք սկսեր են սակաւ առ սակաւ վերադառնալ իրենց աւերակ դարձած բնակավայրերը: Սպանվածներու թիւը մինչև օրս ալ յայտնի չէ. կուիւր եղեր է շատ ցրւած ձեւով, մասնակցողներու ընդհանուր թիւն ամեննեին յայտնի չէ եղեր, իսկ այժմ կենդանի միացածներու մասին հաստատուն ոչինչ կրնանք բսել. մինչ օրս ալ լեռներէ կիջնան այնպիսին երկար բարձր մեծ ամենքը:

Տինուր, վշտալի է դարձողներու վիճակը. տուներն աւերած, ուտելու բրդուճ մը հաց չկայ, զի այս տարի սասունցին հունձէ զգիվեցաւ արիւնահեղ կուիւներուն պատճառով, իսկ կենդանիներն ալ պաշարման կրակոտ պահուն կերակուր դարձան լեռնական կարիւններուն: Թէ որ այս արտասւալի դառն վիճակը քիչ ատեն ալ երկարի և ոչ մէկ տեղէ օգնութեան դուռ չքացին, սասունցիք ալ ստիպեալ պիտի սկսին (բուն երկրին մէջ) մուրացկանութիւն ընել կամ դադթել ու աւետեաց երկրը՝ թուսաստան:

Աշղուց է, որ Սասունի կտրիճը սրտատրովի կսպասէ...օգնութեան: Անգամ մը ևս կսպասէ սասունցին իրեն անտարեր, անսիրտ, խորթ եղայրակիցներու օգնութեան, դէպի որոց այժմ ալ նախկին միամիտ ու վառ հաւատը չէ մացեր:

Սասուս ձեռքէ գնացած չէ, հայ ժողովուրդ, այլ վիրաւոր մըն է նա, խիստ վերքերով ծածկված. պարաւոր մը — դեղ ու դարման հասուցէք. ձեր պատութիւնը լեռնուս տեղերէն է սկսվելու... .

ԱՍՍՈՒՐ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹԵՆԸ ԱՌԱՋ

I

Անցեալ յօդուածովս ցոյց տուի Հայու արդի կացութիւնը, որ հետզհետէ վատթարանալու վրայ է: Հայու անտեսական վիճակն այնքան ինկած է, որ անոր կեանքի բնական պէտքերը կենդանւոյ կեանքէն ալ շատ ստոր աստիճանի մէջ կը գտնվին: Ոչ կարգին հագուստ,

ոչ ուտելիք, ոչ անկողին, և ոչ ալ բնակարան ունի: Թթէ մէկը, թէ լինի աշխատանքով, թէ լինի մուրալով, յաջողի կտոր մը կկլէ կամ կորեկէ հաց ճարել, բաղդականայ, որոյ մէկ թելը եթէ քաշուի, բառապուն կարկտան մէկէն կը թափին: Ուտելիքն է կամ խոսեղէն, կամ թան ու թանհատ և կամ պատառ մը սև հաց: Անկողինը կը բաղկանայ կակուղ քարե բարձէ մը, փափուկ խոտէ կամ անշարժ հողէ մահիճէ մը, մեղարէ (չուլէ) վերմակէ մը, իսկ բնակարանը՝ գետնանորշ ախոռէ, մարագէ և գոմէ մը կը բաղկանայ:

Զմրան նեղութենէն ու անօթութենէն մազապողծ արծնողներն բաւական յուսախարութեցան, թէ կառավարութիւնը սերմ պիտի տայ ցանելու և արտերն մշակելու: Ելդպիսի գուր յշսով պահ մը կը միմթարուէէն լու: Այդպիսի գուր յշսով պահ մը կը միմթարուէէն կուշտ հաց ուտելու երազով. բայց, բացի վաշխառու շահամնդիրներէն՝ ոչ ու հայրախնամ" կառավարութիւնը և ոչ ալ հայրենասէր մեծատունները աշխատեցան երկրին անկերն անկեր սկսական վիճական լու: Իսկ միայն ցանեալ մէջ կը լուսական անմշակ արտերուն մի մասը ծրունայ, Ալիճանի, Քրդագովի, Օրէնացի, Յունանի և Գոմնի արտերը անցեալ պմրան պէս կիտուռը վերստին վչացուց: Ներքին դաշտի հացը և այս կողմերու թախտաման ենելէն ի վեր, հացի գինը բաւական էժանցած է, բայց տակաւին շատ հեռու է իւր սովորական գինն իջնալէ: Այժմ ցորենի կօտը կը ծախվի 15-17 զր. որ առաջ 25-30 զր. կրկը, կորեկ և գարին ալ նոյն համեմատութեամբ էժանցած են, սակայն ինչ օգուտ, երբ աղքատ ժողովրդեան մօտ փարա չկայ, որ կուշտ ուտելու հաց կարողանայ գնել:

Չնայելով այս անտանելի վիճակին՝ միւս կողմանէ ալ կառավարութեան հարկահաւաքիչ պաշտօնեաներն սարսափելի խստութեամբ կը քամեն ժողովրդեան արեան վերջին կաթիլը՝ տուրքերը գանձելու համար: Կը ծախեն տան միջի ամենաշնչին արժէ քաւոր իրերն անգամ: Ինչպէս ծրունայ ու Ալվարինձի մէջ նոյնպէս միւս գեղերու պանդուխտ հայերու կնկտեղ մէկտեղ ժողվելով՝ երեսները մուր կը քսեն, կը ծեծեն, կանպատմն տուրք գանձելու համար: Երբ կանայք կաղաքէն, թէ չունինք, պաշտօնեալիք լոբարար կը սեն, ոգացէք բողութիւն ընթը և տուրքը տուելք: Կանանց վրայի լաթերն անդամ հանելով, կը ծախեն տուրքի համար:

— Ալաշկերտի, Մանազկերտի, Պուլանխայ, Խնուսայ և Ալրդովայ մէջ գտնված՝ Հասնանցի, Ճիպրանցի, Զըռուքի, Պլաքի, Պլաքի քիւրդ աշիրներն միմեանց դէմ կը կովին աստիճանի մեծութեան, փառախրութեան համար: Իսկ այս կողմի քիւրդերը՝ Սասունցիք, Բագրանցիք, Խեանցիք, Պիլէցիք և Պօղոքիք կը կովին շահամիրական դիտեանը բողութիւնը: Ասոնք թուրք կառավարութեան շահցուցիչ աստիճաններէն խաբող և համիդիէ գըլը վողներէն չեն, այլ իրենց շահուն և օգտին եռ նախեն:

երբեմն հայուն բարեկամ կը ձենան և երբեմն տաճ-
կին, տեսնելով թէ դէպքերն ինչպէս կը բերեն:

Սասունցի Պշարի Խալիլը, որ որեկից գումարի հա-
մար հազար անգամներ թէ հայոց և թէ թրբաց հետ
ուխտ ըրած է բարեկամ լինելու, իր մարդիկը կը զրկէ
Պօչքիներու քարվանի առաջ, հինգ ջորի իրենց բեռ-
ներով խլել կուտայ: Վերջիններն ալ անոր պատկա-
նեալ Հարկուրաց գեղէն 21 ոչխար կը թալնեն:

Յունիս 3-ին Պըտրի քիւրդերը միմեանց դէմ կը
կովին: Շէկո տունը կը կովի միւսներու հետ: Առաջինէն
մէկ, միւսներէն երկու մարդ սպանված են: Երկուստեք 3
մարդ ալ վիրաւորված են: Համեանցիք իրարու հետ
զարնվելով՝ երկուստեք 12 մարդ կսպանվին:

Թուրք կառավարութիւնը, տեսնելով որ ցեղային ա-
մելութիւն ունեցող աշխներով կարելի չի լինիր որ և
իցէ մեքենայութիւն գլուխ հանել հայոց դէմ, մօլլաներ
և շէյխեր կը հանէ անոնց մէջ, զանոնք հաշուեցնելու,
որք բաւական յաջողութեամբ գլուխ կը տանին իրենց
եղած յանձնարարութիւնը: Զէյլանու Շէյխ Մուհամե-
տը և Կտորնու Մօլլան բաւական մեծ դեր կը խաղան
աշխներու մէջ:

Յունիս 13-ին թուրք կառավարութիւնը, մի նոր քա-
ղաքականութեամբ՝ ուզելով մի քանի հայ գիւղեր պատ-
ժել անոնց խամչուներն ետ դարձուց, ըսելով՝ դուք
պաստամբներ էք, յեղափոխականներ կը պահէք: Հետե-
ալ օրը նոյն գեղերու Գաղայի Փասուր գայմագամը 30-
35 հեծեալ ոստիկաններով ու ազդեցիկ քիւրդ աղաներով
գնաց յիշեալ գիւղերը՝ իր չար գիտաւորութիւնն ի գործ
գնելու: Այդ գեղերէն ամենայնդուգն ներկայացաւ
Խշնձոր, որ տեսնելով՝ թէ ինքնակոչ գիւղերը՝ մար-
տիկձեր (գլխաւորներ) կը ձերբակալեն և աւերումներ
կը գործեն, փառաւոր կերպով զէնքի զօրութեամբ վորն-
դեց յիշեալ քանդիչ պաշտօնեաները և խլեց ձերբա-
կալեալները Յունիս: Գայմագամի հետ եկած էին
Խեյանցի Հիւսէյին աղան (քեօր Սրբյի Հայրը) և իւղ-
քամի Խօմէր աղան և այլ ոստիկաններ ու դուլամներ: Գայմագամի փախչելէն եաք, այլ ևս չեն ուղեր Հիզմե-
նու, Ընկուզնակայ և Արկունաց տուրքերը՝ համարելով
ըմբուտ գիւղեր, որք դէպքէն իսկոյն և եթ քաշվեցան
Քեփին անառիկ սարը, որ ժամանակ մը աւագակ քըր-
դաց դոլանն էր: Այս դէպքը աչ ու սարսափ ազդեց
քրդաց վրայ:

Մայիս 10-ին Թըրպսպի (Սըլովանի մէջ) գեղի ոչխար-
ները կը թալնեն Ռշգօնցի քրդեր, բայց հայեր քաջու-
թեամբ ետ կը խեն: Ներքին գաշտի հայեր քիւրտ ա-
ւազակներու աչէն՝ ոչխարները չեն համարձակիր դուրս
պահէլ գիշերները, այլ տան մէջ կը պահէն:

Մայիս 8-ին Աւզաղեիւր (2ուսուր) գեղացի Մանուկ
անուն անձը արտին մէջ լուծ ըրած ատեն կոտնվացի
քանի մը քրտեր վրան յարձակելով՝ կը սպան են և
երեք եզը կը տանին:

Մաղինք և Քաջքշէնք հայ գիւղերու եղները, ոչխար-
ները, կովելու բոլոր գյուքերը ու մալերը, բացի ուղերէն
թալան կը տանի Սասունցի Պշարի Խալիլը: Յիշեալ գիւ-
ղերը Պօղքի քրտաց կը պատկանին, որք կը պատրաստ-

վին փոխադարձ կերպով յիշեալ Խալիլի հայերը թալ-
նել: Երկու կողմէն ալ հայերը զոհեր են անոնց վոէժ-
ինդրութեան: Առաջ ամեն քիւրտ աղայ իւր հայը վաս-
սող քրտուն կը վասէր, իսկ հիմակ հակառակն է:

Ցրոնք գիւղի վրայ աւազակաց խումբ մը յարձկելով
30 ոչխար կը տանին:

Գոմերցի հայ մը իւր աղայ սասունցի Խպրահիմի կող-
մէ օր ցերեկով գեղին մէջ կըսպանվի անոր պահանջքը
շուտով չկատարելուն համար:

ՆԱՄԱԿ ՊՈԼՍԻՑ

Վերջապէս անհերքլի կերպով հաստատեցաւ ա-
պացուցեցաւ, որ Սասուն և Մուշ կատարած ցարդ չը
լաւած չտեսնւած գազանութիւններն ու անգթութիւն-
ները կատարերէն ցարդ ոհայրախնամ, ամենագութ և
ամենողորմած⁴ հրաշկւած արիւնարբու, գազան Սուլ-
թան Համբիի բարձրագոյն իրադէով: Գազան Սուլթա-
նը, առանց նախարարական գիտութեան Զէքի փաշային
հրամայած է ոապստամբ հայերուն⁵ բնացինց անել և
իրենց արեան մէջ խեղսել, որը Զէքի փաշան Թահսիի
օգնութեամբ, ամենայն ճշուգւթեամբ գործադրած է:

Սուլթանի այդ անգութ, անողորմ գազանային հրա-
մանի զօրութեամբ հազարաւոր հայեր, ծեր, մանուկի,
այր թէ կին, պատանի և երիտասարդ, կոյս աղջիկներ,
բոլորը սուր գաշածեն, ոչխար պէս մորթած, կտոր
կտոր են արած, հարիւրաւոր կյս տղիկներ Զէքի փա-
շայի հրամանով պղծած, Լկւած, յետոյ մորթւած, այր-
ւած են: 30 գիւղ հիմնայատակ կործանւած, այրւած
միխիր են դարձրած, բոլոր բնակիչները ջնջւած, իսկ
հարիւրաւոր գիւղեր թալանւած, կողոպտաւած, աւերած
են և բնակիչները ցրւած ու փանած:

Անօրէն չար Սուլթանի այս գազանութիւննէն ետքը
գեռ պիտի գտնուի⁶ դաւածան՝ հոգեօրականներ և
աշխարհականներ, որ ասկից ետքը ևս յանդգնին չար
Սուլթանի ոհայրախնամ, ամենողորմ, գթառատ⁷ ածա-
կանները տալ և գազան Սուլթանի փշրւած գահոյիի
առջև գնել հայ ազգի շնորհակալութեան, հաւատար-
մութեան զգացմունքները:

Չար Սուլթանի այդ գազան հրամանին հակառակու-
թիւն են ցցուցեր մեծ հրամանատար Ղազի Օսման
փաշան և առաջին քարտողար Սիւրէյա փաշան, մանա-
ւանդ վերջինս Սուլթանին սուր գիտողութիւններ ըրած
է եղեր տրւած հրամանին և հայոց կոտորածի առթիւ-
մինչև իսկ համարձակած է Սուլթանին դիտել, որ հա-
յոց կոտորածի հերոսները չըլարձակերին շքանշաններով
բայց անգութ Սուլթանը ոչ միայն չլսեց Սիւրէյա փա-
շային, այլ և չարաչար պատժեց զիսքը՝ հրամայելով
թունադուել փաշան, որ և յաջողեցան: Ղազի Օսման
փաշան վախնալով, որ իրեն ալ չժունաւորեն, Սիւրէյա
փաշայի մահէն ետքը հիւանդ ձևանալով չերթար պա-
լատ և ոչ ալ այս երկու շաբաթէ ի վեր կերթայ սէ-
լալըքին:

Թիւրք կառավարչական բարձր շրջանը հայկական

խնդրոյ առթիւ բաժանված է եղեր երկու կուսակցութեան, մէկ կուսակցութիւնը իրենց պարագլուխ ունենալով օսման և Սիւրէյա փաշաները, կը պահանջեն եղեր հայկական նահանգներու մէջ բարենորոգումներ մոցնել իսկ մէկալ կուսակցութիւնը, որու գլուխն է ինքը չար Սուլթանը, հակառակ է որ և է բարենորոգման և վճռած է այլ և այլ միջաներով բոլորովն բնաջնջ անել հայ տարրը Բարենորոգմանց կուսակց մասը Սերէյա փաշայի մահով ոչնչացաւ:

Սուլթանի բոնապետութիւնը երբէք չէր յուսար, որ Սասունի և Մուշի կոտորածը կը յայտնի և այսպիսի մէծ, ընդարձակ յուզում առաջ կը բերէ եւրոպական մամուլի, հանրային կարծիքի և կուսակցութեանց միջւ: Արիւնաբու սուլթանի քայլայւած, հոգեվարք պետութիւնը այս անակնակի առջև դղոգեցաւ, շփոթվեցաւ, իրարանցում տեղի ունեցաւ: Ելտրզի պալատի մէջ նախարարական ժողովները, խորհրդակցութիւնները միմանց կը յաջորդէին: Այդ խորհրդակցութիւններու արդինքը եղան այն բազմաթիւ պաշտօնական հերքման գրերն ու զեկուցագրերը, որոնք անձրւել պէս թափեցան թէ Պօլսի և թէ Եւրոպայի լրագրներու մէջ, որոնք բոլորն ալ որևէ կարեւորութենէ զուրկ են և փոխանակ հերքելու, աւելի ևս հաստատեցին կատարւած գաղանութիւնները: Տեսնելով, որ հերքման գրերը որևէ ազգեցութիւններն էունեցան, սկսեցին կաշառել եւրոպական թերթերը, վարձեցին բազմաթիւ թղթակիցներ, փորձեցին կաշառել Պօլսի եւրոպական գեպաններն, անոնց քաղաքական կցորդներն ու առաջին թարգմանները: Մի ևօնքով, արիւնաբու Սուլթանը, բոնապետութիւնը գիշեր-ցորեկ անքուն կը ջանան խեղտել հայկական խնդիրը:

Թիւրք կառավարութիւնը դադարած ուլա Թիւրքի թերթի խմբագրին վարձեց և հրամայեց ո՞Օրիան“ անունով նոր ֆրանսերէն թերթ մը հրատարակել և ի սպաստ թիւրք կառավարութեան գրել: Եւ տակաւին չորս թիւ չհրատարակած, ո՞Օրեանը“ սկսաւ տեղի անտեղի յօդուտ թիւրքիայի նպաստաւոր յօդուտաներով լցնել իր թերթը: Թիւրք թերթերն ալ այդ յօդուտանները արտաստպեցին իրեւ Եւրոպական թերթի ինքնուրույն, անկախ կարծիք: ո՞Միհամիտներ“ կը կարծեն թէ Եւրոպան, հայութիւնը կոյր են, չեն տեսներ, չեն հասկնար, որ ո՞Օրիան“ թիւրք կառավարութեան օրդանն է և իւրաքանչիւր տող անոր ներշնչմամբ գրւած է: Ասկից զատ հասկցուց Դիմաքսեանին, որ եթէ ուղերձով դիմում մը ըլլայ կառավարութեան, կառավարութիւնը տըրամադիր է ի սէր հայոց ազգի 300-ի չափ բանտարկեանը աղատել, բայց հակառակ կառավարութեան և Դիմաքսեանի կամաց՝ այդ դիմումն ալ մերժեցաւ:

Կառավար, հայերու հաճախանալու համար 750 ոսկի նուիրեց նպաստամատոյց յանձնաժողովի կողմէն հայոց եկեղեցական և հանրային շենքերը նորոգելու համար, որ երկրաշարժէն վնասւած էին: Այս 750 ոսկի նուիրի մասին միայն հրատարակեցաւ և 10 օր անցաւ այդ ըուրի հրատարակութիւնէն, բայց դեռ տակաւին ստակը չստացեցաւ:

Թիւրք կառավարութիւնը 500 ոսկիով կաշառեց հայ կաթոլիկներու Սզարեան պատրիարքը: Ազարեանի կառավարութեան մատուցած հաւատարմութեան և երախտագիտութեան ուղերձը, հայ կաթոլիկ առաջորդներուն և հայ կաթոլիկ հօտին Ծղարեանի կողմէն ուղղած շրջաբերականները 500 ոսկիի արդիւնք է: Ազարեանի այս անարդի դաւաճան ընթացքը, իր ուղերձն ու շրջաբերականը ոչ միայն զգաւուք և յուզում առաջ բերին մեր հայ կաթոլիկ եղայրներու զարգացած մասին մէջ, այլ և խոնարհ խաւերու մէջ ևս տրտունջներ ու գժգոհութիւններ առաջ բերին:

Թիւրք կառավարութիւնը ամենաստոր միջոցների դիմուկ կաշխատէ: Ազի խարեւլ թողլ լաւ գիտնայ, որ հայ ազգը այլ ևս առաջւան թոյլ, տկար, անխելք, լացող և միամիտը չէ, և այսուհետև հայ ազգը այլ ևս չի խարսի: Նախկին լացող մանուկը այժմ չափահաս մարդ, երիտասարդ, մէ և իր պահանջները լալով, պոռալով չուղեր, այլ զէնքով, արիւնով ու մահով:

Սասունցիներու, քաջա անջ արի Սասունցիներու արիւնը վրէմ, վրէմ կը պոռայ:

Սասունցիի պրծւած, անպատած և ապա մորթւած ու այրւած հայ կոյսերու, հայ կանանց անմեղ արիւնը վրէմ, վրէմ կը կանչէ:

Հայ անմեղ գառնուկներու ու անքիծ մանուկներու անմեղ արիւնը վրէմ, վրէմ կը ձայնէ:

Հայեր, հայ երիտանարդներ, մահ կամ ազատ կեանք կը գոչենք մենք ալ, միացնելով մեր ձայնը ազատութեան համար սուրբ ձեռքին մարտնչող և նահատակի պսակը ընդունող մեր նահատակներու հետ:

Հայեր, երդւենք Սասունցի նահատակներու անունով նրանց սուրբ շիրմով, մեր սուրբ վար չգնել, մեր կոիւր շարունակել մինչեւ մեր վերջին չունչ—մեռնել ազատութեան համար, ապրել ազատութեան: Համար:

* *

Սուլթանի կառավարութիւնը, որ 4 տարիէ ի վեր չէր ճանչնար ո՞Հայոց Սզգային ժողով“, Սուլթանը, որ ո՞Սահմանագրութիւն“, Երեսիկոխանական ժողով անուններ լսած ատեն կը գիւտահարիր, արդի պարագաներու առջև ժամանակաւրապէս տեղի տւառ, թոյլ տալով ո՞ժողով“ գումարել արգելեալ Սզգային ժողով անունը նորէն թոյլ տւառ, թոյլ տւառ նոյնպէս, որ հայերը իրենց ցանկացած անձերը պատրիարք, Քաղաքական ու Կրօնական ժողովներու անդամ ընտրեն, մինչև իսկ գործակատարներու ջանքով աշխատեցած անձերը պատրիարք, Քաղաքական ու Կրօնական ժողովներու անդամ ընտրեն, մինչև իսկ հրատարակել տւառ ո՞Օրիան“ թերթի մէջ, թէ կառավարութիւնը չուղեր, հետեւելով երուպական պետութիւններու միջամտիլ, ձնշում գործել ազգեցութիւն բանեցնել հայոց եկեղեցական ընտրութիւններու մէջ և տեսնելով, որ հայոց շահերը կը վնասւին առաջարկու աշխատեցած անձերի, թոյլ տւառ, որ փութավ ընտրեն իրենց պատրիարքը և վարչական ժողովները:

Ամսոյ 7-ին, չորեքշաբթի օր գումարուեց Սզգային ժողով և Թուլքիոյ հայոց պատրիարքը, թոյլ տւառ, որ փութավ ընտրեն եամիսկոպոս Խզմիրլեանը 67 քուէով, քուէարկուները

79 էին: Ազգային ժողովոյ նիստը դռնփակ էր: Աստիկա-նութեան նախարարի օգնական ճիւանի պէյջը բազմաթիւ զօրքով, փօլիսներով և անթիւ լրտեսներով շրջապատած էր Մայր Եկեղեցին, ուր նիստը տեղի կունենար: Կառավարութիւնը ամեն միջոց ձեռք առած էր, ամեն ինչ նախատեսած էր, որ ամենափոքրիկ խլրտում, ցայտ տեղի չունենայ:

ՆԱՄԱԿ ԽՆՈՒՄԻՑ

Երեք տարիէ հետէ տիրող սովոր, տէրութեան հարստահարութիւնները և քրիտերու. կեղեգումները ժողովուրդը այն աստիճան նիւթական խեղճ և անկեալ կացութեան մէջ են թողեր, որ երեմնեան բազմահարուստ տան անդամները, որոնց հիւրածէր սեղանի շուրջ օրէնը հարիւրաւոր անցորդներ կը կերակրուէին, այսօր մերկ դուռէ դուռ կը շըն ի ենդիր կտոր մի հացի. գիւղեր, որ մի քանի տարի առաջ երջանիկ և բարեքաստիկ կեանք կանցնէին, ուր հարիւրէ աւելի ցանք անող տներ կար, այսօր միայն 15-20 ցանող հաղիւ մնացած է միւսները մասամբ գաղթած, մասամբ յետին թշուառութեան մէջ կը հեծին, այնպէս որ մի երկու տարիներ ես եթէ այսպէս տեէ, ակներև է, որ ճամբորդ օտարականը աւերակաց մնացորդներէ միայն պիտի դուշակէ: Թէ ժամանակին այստեղ՝ կապրին եղեր և հայեր. թող ժողովրդի նիւթական վիճակը: Խնուսի հայր կը հեծէ այսօր Օսմանեան բիրտ կառավարութեան անողոք լծի տակ, կորուսած լինելով սամանաւանդ մի քանի տարիներէ հետէ իբրև մարդ պետական դուռն առաջ ամեն իրաւունք և զրկված իսկ ինքնապաշտպանութենէ: Հարկահանները սոսկալի յիշոցներով, ապտակներով և արիւնով կը ներկեն թշուառներու մարմինը, գանակոծերով նոյն իսկ կանայք և աղջունքք: Խեղձերու միակ յոյսն, ապաւէնն ալ աճուրդի կուտան (հասկանալի է ինչ գնով) ծախելով իսկ անկողները, կանաց զարդն, իսկ անկարողներուն մատնելով բանտային ծանր տանջանքներու, որոց ոյժի և մահաբայր օդի մէջ վաղ թէ անսագան պիտի զնքէ իւր մահկանացուն, անօթի, ծարաւ, հետու իւր սիրելեաց բազուկներէն, զուրկ վերջին քաղցր միսիթարութիւնէն. և երջանիկ է, եթէ բարեսիրտ մին համարձակի մէկ քանի կանդուն կտաւով պատանելով՝ յանձնել մայրերկին ծոց: Լեռան աւազակն և հարկահանը անպատճէ աւերում են նորա արտերը, թալանում նրա գոյքը, կողովտում տունն, հարստութիւնը և այլն, յաճախ իսկ առեւանգում նորա հարսը կամ կոյս աղջկան, որ ստիպւած է միայն ձեռք ի կուրծք տիսուր, լալագին հեծել և արտասլել... Յուղ ի ձեռին դիմում է կառավարութեան դուռ, իւր ունեցածը լեցնում է յիմարաբար թուրք պաշտօնեայի անկուշտ որկորը, գանգատվում է, բողոքում է, աղերսում է, հեռագիր է տալիս կուսակալութեան, նոյն իսկ ամենաողորմած կայսեր, սակայն այս ամենը կը մնայ ձայն բարբառոյ յանապատի, յուսահատ կը վերադառնայ, կը թողնէ հայրենի գոյքն ու կալուած-

ները և բռնելով իւր կնոջ ու մատաղերամ զաւակաց ձեռները՝ կը դիմէ դէպի պանդխտութիւն: Դիւրին է երեակայել, թէ ինչպիսի դանութիւնք և անտանելի ցաւեր տանելով, նա կարող է, եթէ յաջողի անցնել սարեր ու ձորեր, համար ապատանարան մի, ուր կարկառելով իւր ձեռքը՝ անգործ օտարութեան մէջ կարենայ կտոր մի հաց ստանալ սովէն չմեռնելու համար: Եւ այն էլ գնացողներէ քանին կը հասնին իրենց ցանկալի վայրը:

Աղեղոր մը կը պատմէր, թէ ուռւսական սահմանի վայ այս գարնան կը հանդիպի ծերունազարդ ալեսորի մը, որ ընկած հողակայտի մը վրայ՝ կարտասուէր լալահեղձ: Օտարականը կը մօտենայ ծերունուն, կը խօսի, կաշխատի միխթարել և խմանալ, թէ ով է, բնչու կարտասուէ այդպէս դառնահեղձ: Ծերունին կը սկսէ խօսիլ. ոթող, աղա, թող, որ ես իմ ցաւերովս պյուլիմ, խորովիմ. թող Աստութոյ տեած պատիճները քաշեմ լուր և անբարբառ. թերեւս ժամանակին մէկին իրաւունքը յափշտակած էի կամ թշուառ օտարական մը բրտութեամբ մերժած, որ Աստուած այս սե օրուան հասուց զիս. այսպէս անմիթթար կեանքին վերջ պիտի տամ: Ես ինուսցի եմ, նդիմ գիւղացի, ահագին հարստութեան ու կալուածներու, փառաւոր տան, մեծ հօտերու և անթիւ տաւարներու տեր. երանի թէ բնաւ չունենայի, որովհետեւ այս օր այս իսեղճ վիճակին զիս հասցնողը իմ հարստութիւնն էր: Աղա, այստեղ, Տաճկահայաստանում հայու յանցանքը միայն կուշտ փորով հաց ուտելն է. յիմարաբար կուտանք մեր ունեցածը օտարին, կը հիւրասիրենք մեր տան մէջ որ աչք դնէ մեր մալին, ձեռք երկնցնէ մեր պատւոյն: Մէկ տարւայ մէջ տարան բոլոր ոչնարներս թուով 360, գոմեններս, այրեցին խոտի բարդերը, ցորենի արտերը, վառեցին գոմս բոլը կենդանիներով մէկ տեղ այնպէս որ աշնան էլ ոչինչ չունէի: Դիմեցի բերդ բաղչեցի հարուստ վաշխառուի մը, թող Աստուած ինքն անոր հետ արդար դատաստան տեսնէ, յանձնեց ինձ 20 ոսկի վեց ամսէն տալու պայմանաւ և 30 ոսկի ստորագրութիւնն առաւ. ինչ անէի, անձար էի մնացեր, որու պարզէի ձեռքս: Կէս ձմբան, նորէն ամեն բան վերջացաւ: Որոշեցի թողել տուն տեղ պապերու արիւն քրտինքով վաստակած՝ պարտքի փոխարէն և գնալ օտար երկիր: Գիտէի, թէ ինչ ներկութիւններ պիտի քաշէի, բայց լաւագոյն կը համարէի մեռնել, արջերու, գազաններու հետ լինել, քան թէ իմ երկրի մէջ ձեռք պարզել, վիզ ծռել անրախտ դըրացուն: Հասանք Աղվերանի կիրճը. սոսկալի էր ձիւնն ու բուքը. գայլերու վոշմակ մի յարձակեցաւ մեր վրայ: Կտրիճ տղայ մի փայտ ձեռին դիմեց նորա վրայ մեր պաշտպանութեան համար: Աղա, Աստուած իմ, այս տըսուր աչքերս տեսան, թէ ինչպէս նա պատառ պատառ կեր եղաւ էն սարի գաղաններուն. մեր լացը և հեկեկանքը կը թնդացնէր արարած աշխարհ: պատիկ տղայք կը փաթաթին իրենց մօր վզին և սրտակուոր ձայներով կու լային. Աստուած իմ թշնամուս թող ցոյց չուայ: Երբ անմեղ թոռնիկներս էլ հարսիս գրկէն յափշտակելով՝ թողին և փախան, մենք մացինք չորս հոգին և ըսկանք իշնել լեռնէն դած: Աղջին թոռնիկս ցուրտէն

Տխուր օրինակ մ'ալ, որով կրնաք գաղափար կազմել 360 տուն գաղթականներու մասին (թւով մօտ 4000 հոգի) որ այս տարի յաւետ բաժանվեցան. Խնուսի անուշ հողէն ու ջրէն, բաւական չէ բնութեան և Աստուծոյ տւած պատիժները, անխիղճ թուրքերը ու քրդերը չեն թողուր, որ այդ թշուառ ժողովուրդը գոնէ մեռնի իւր պապական երկրին մէջ, իւր սիրելեաց քով։ Կտրիձ տղայթ տարագրած օտար աշխարհ՝ անասնական պաշտօն կատարելով և մեռցնելով իրենց ծաղիկ կեանքը, կաշխատին իրենց տներուն պատառ մի հաց հասցնել, սակայն օտարինն է իրենց վաստակը և մշտական չքաւորութիւնն բաժին է հայուն։ Իբրև ապստամբ՝ նկատելով՝ գաղտնի ոստիկաններ այս ձմեռ տեղու գալով, 13 անմեղ անձինք ձերբակալեցին և կարին տարան, որոնց շատերը ազատւելու յուսով տւին պաշտօնէից իրենց ունեցածը, չունեցողներն ալ տւին՝ պարաքի տակ ընկնելով. սակայն չօգնեցին այդ ամենը և ցայսօր անհաց, անհարց, անդատաստան կը հեծեն բանտերու մությարկերու տակ և այն էլ ի՞նչ թշուառ կեանքով՝ լաւագոյն էր մեռնէին։ Ամռան 67 անձանց նոր կոչնադիր եկան դատաստանին ներկայ գտնւելու համար, իբր թէ ներքին քաղականութիւնը կը խոռոչեն բայց նոցանից և ոչ մին յանձն չառաւ գնալ, միայն մի երկու հարիւր ոսկի վատնեցին միայն երեք օր ազատ մնալու համար։ Քիւրտը, թուրքը մեզ կասպատակեն, կը կողոպտեն և կանապատեն, կը հայհոյեն ապստամբ նկատելով հայ ազգը։

Անմիտներ, փոխանակ պյաքան ստակ իզուր մասիշլու
ու այսքան հարստութիւն այդպէս անդարձ ու աննպա-
տակ կորցնելու, յուսալով ձեր կեանքն ապահով փիճա-
կի մէջ պահել լաւագոյն չէ՞ր լսէիր փորձառու անձնա-
ւորութեանց խօսքերուն, օր առաջ զէնքի պատրաստու-
թիւն տեսնէիր և այսօր երբ պարզ կտեսնիր, թէ այլ-
ևս անկարելի է Տաճկահայաստանում այլ կերպ ապրել
որ միայն ձեր զէնքը ձեզ պաշտպան պէտք լինի, զէ՞նք,
զէ՞նք, կաղաղակէք այսօր . . . հայի յետին նելքը սի-
րեմ: . . . : Դեռ ժողովրդեան զողեր յոյս ունին, թէ կա-
րող են կառավարութեան հետ հաշու ապրիլ և դեռ
կը վատնեն հոնենը ունեօածն հօռուս: Իսկ ապաային գոր-

ծի համար, իրենց անձնապաշտպանութեան համար յանձըն չեն առներ ստակ մը զոհել, բայց և այնպէս միթարական է տեսնել, որ շատ տեղեր նամանաւանդ նորահաս երիտասարդներ հօգով կը ցանկան չխարդիլ, կովիլ և դէմ դնել թշնամուն և շատ տեղեր գովելինախանձախնդրութեամբ խումբեր կազմած են պաշտպանել անկեալ ժողովրդեան շահերը. քիւրտերու սպանութեանց նոյն կերպ պատասխանելով, վատ հայրին բացարձակ սպառնալով և յայտնի մատնիչներ կորսունց նելով:

Անհարելի է նկարագրել թէ որ գիւղ լինքքան հարստահրութիւնք և սպանութիւնք եղած են. ատոր համար ստուար հատորներն իսկ անբաւական են. Այն աստիճանի հասած է, որ գիշեր թէ ցորենի խումբնումը յարձելով, ակնյայտնի և բացարձակ կը տանին ոչխարներ և աչքի ընկած ապրանքը. Կայ տուն, որ երբեմն 700 կմանի տէր էր, իսկ այսօր ամբողջ գիւղեր միայն հինգ կման հազիւ ունենան: Կէս օրին խումբնումը հեծեալներ զինւած կը քաղեն հասկերը, ձիերուն կը բառնան և կը տանին, վայ այն խեղճ աշխատաւորին, որ Ճիշ մը արձեկ... Գալով գիւղերու մեջ, կարձակեն լծած եղները, կը քանդեն ամբարները և դիղլած ցորենները տներէն բռնի կը յափշտակեն, ինչ բանի որ հանդիպին: Եւ այս ամենի համար ոչ բողոք կայ, ոչ բողոքողներու ձայնները լսող: Ճիշտն ըստ, տէրութիւնը այլ ևս անկարող է քուրտերուն զսպել. իսկապէս չուզեր, որ անարգել կը գործեն իրեն գանկացածին հակառակ:

Մօստիկօ անուն քուրտ մը իր Յ-4 ծառաներով գար-
նանը ի բաց կաւերէ երկիրը, յարձակելով շարունակ, բա-
ցի գիւղերէն՝ և փօստի, և կառավարական պաշտօնէից,
և զօրաց վրայ, սպանելով շատերուն, թալանելով ամ-
բողջ կարաւաններ. և թէև Պօլսէն անոր սպանութեան
հրամանը եկած էր, բայց ցարդ կառավարութիւնն ան-
կարող եղաւ ձերբակալել. միայն անոր ազգական քուր-
տերը խաբէութեամբ ձերբակալելով ամսիս 18-ին յանձ-
նեցին կառավարութեան: Հարկ չկայ ըսել թէ ահա-
գին ցնծութիւն և հրախազութիւնք տեղի ունեցան, իբր
թէ ահագին թշնամու յաղթած ինչէին:

Մէկ գէպք նկարագրեմ, որով հնար է պարզ գաղափար մը կազմել հայ գիւղացու քաշած տանջանքին: Օգոստոս 20-ին Սամայ ապստամբութիւնը զսպէլու գը նացող Համբարիէ հեծելագունդ Հայտարանի աշխրէթը Հիւսէյին փաշյի առաջնորդութեամբ 400 հեծեալներով աստ ժամանեց և գիւղեց Արոս գիւղին: Եղողը բուտանները քանդեցին անխնայ. Հարկ չկայ ըսել, թէ վրձարում չկայ ամենելին, և սկսան ձիերով զօրախաղութեամբ պարապել և հրացան արձակել. երեկոյեան գիւղի նախիրը գալուն պէս, մըրթեցին 6 եղ. 4 երենջ, 30 ոչխար, 10 այծ, մասամբ խորտիկ պատրաստեցին և մնացածն ալ հետերնին տարին: Ընտրեցին գիւղացոց ամենաընտիր նժողուները, մտան տուները, յափշտակեցին իւղ, պանիր և ձմրան ամբողջ պաշարեղէն, իսկ մնացած իւղի տիկեր պատռելով և փեթակներ ջարդելով և սեփականացնելով այն ամենը, ինչ որ իրենց աշքին կընկնէր: Երբ գիւղի ու էս և մեծեց գնացին բողոքելու քուրտ

փաշյին, վերջինս պատասխանեց հայհոյանքով։ թէ ապստամբ հայերու հետ այդպէս վարուելու հրամայուած է մեզ։ Գրիղապետը պատասխանեց փաշյին, «թէթ բոլորովին մի աւրեք, որ վերադարձին ձեզ ուտելու բան ունենաք»։ — Կորէք, գեաւուներ, փրկրաց գաղան փաշան, գիտէք, որ ձեր վախճանը հասած է, վաղ թէ անգան թողէք զայս երկիր. լաւ է օր առաջ վերջացնել ամեն բան, աւերել տուները սպանել բոլորիդ, թրատել մանուկներուդ, խիել ձեր կիները և տեսմինք, թէ դուք, հայերդ գեաւուներու օգնութեամբ ազատութիւն գրտնելով ինչու վրայ պիտի թագաւորէք։ Կէս դիշերւան երբ հարբած զօրքերը կհրճւէին խորտիկներով. բոլորին ներկայութեամբ փաշան կանչելով գիւղապետին՝ սպառնական ձևով կիսուի. ապատամբ, դիտես, որ մենք ձեզ համար ենք թողել տուն, ու տեղ, կորուցել մեր հանգիստը, մեր գիշերւան քունը. դէհ, գնա, շտապիր հենց այս բուպէիս գիւղի մէջ գտնուած մատաղ հարսներից ջոկելով, յանձնիր մեր բանակին, որպէս զի մոռանանք ձեզ համար քաշած նեղութիւններս և ամենէն գեղեցիկ աղջիկ ինձ բերես, ապա թէ ոչ, յանուն Աստուծոյ և մեծ մարգարէի ամենքիդ բնաշինջ կանենք։ Այսպէս է հրամայած մեզ։ Գիւղապետը հաւանութեան նշաններ ցոյց տալով, դուրս կերժայ և արտասուաչեղձ աչքերով կը կանչէ գիւղացիներուն և կպատմէ ամեն բան։ Ճարահատ ամենքը կը նմանան ի զէն. իսկ որն որ անգէն էր, գերանդիներով և բահերով, քարերով և սուրերով զինւած, ուղղակի յարձակում կանեն քիւրդ բէկի վրայ, սպառնալով որ իսկոյն և եթ գիւղից դուրս գայ, ապա թէ ոչ ամենքը կը թրատին. Փաշան տեսնելով, որ այդ շատ վտանգաւոր հետևանը կը նայ ունեալ, կհրամայէ, զօրքերուն ժողովել ամեն ինչ կողպտելով իւրաքանչերը իւր հիւրնկաններու տունը և սպառնական երդումներով ապստամբներուն դէմ, կը չուփն դէպի Սասուն։

ՊԻԹԼԻՍԻ ԹԱՀԱՏԻ ՓԱՇԱԿ

Պիթլիսի արդի վալի Թահատի փաշան Պոլիս հանրածանօթէ իր կաշառակերութիւններով անլուր կեղեքումներով և հարստահարութիւններով։ Ասոր դէմ տըրտունջներն ու գանգատներն այնչափ մեծցան և շատցան, որ Բ. Դուան իր պաշտպաններն այլ ևս անկարող են իրենց պաշտպանութիւնը շարունակել։ Թահատի փաշայի դէմ եղած բազմաթիւ գանգատներուն վերջ տալու համար, իր բարեկամներն ու պաշտպաններն, որոնք անոր կաշառակերութիւններուն, կեղեքումներուն մասնակից և ընկեր էին, բարւոք գատեցին Թահատին հեռացնել Պօլսէն և յաջողեցան Թահատի աւազակը Պիթլիսի վալի նշանակել տալ։ Այս կարգադրութեամբ թէ անպատիժ մնաց Թահատի աւազակը և թէ այնպիսի կուսակալութեան մը վալինշանակուեցաւ, ուր սանձարձակ և անպատիժ իր աւազակութիւններն, կեղեքումներըն և հարստահարութիւնները կը նար շարունակել և իրենց ընկած մասն ու բաժինն ալ իրենց ուղարկել։

Այն օրւընէ, որ Թահատի փաշան ոտ կոխեց Պիթլիս, երկրի կատարեալ պատուհասը եղաւ։ Իր աչքը տնկեց Պիթլիսի հայ հարստաներու վրայ և սկսաւ անսնց յայտնի և, անցայտ կերպով կթել։ Հայկական խնդիրը պատրուակելով բանտի, աքսորի երկիւղի տակ սկսաւ հայ հարստասներէն անլուր կաշառքներ առնել դիմադրութիւն ցուցնողին մինչեւ իսկ կախաղանով կը սպառնար։ Հայ հարստասները վալիս գուը հարուստ կերթային և աղքատ կը դառնային։ Պիթլիս քաղաքի հարուստ կերթային բարուստ կերթային լաւ մը կողոպտելէն՝ կեղեքելեն ետքը, աչքը դարձուց գաւառի վրայ Թահատի փաշան գաւառական պայուսի պատրուակով ամփսէ մ' ի վեր կը պատի գաւառները և անլուր կերպով կը կեղեքէ հարուստ գիւղացի հայեր, ձերբակալութիւններ, բանտարկութիւններ կը նէր և մի և նոյն ժամանակ կը հասկցնէր, որ եթէ ստակ տան կազմուին։ Ստակ ունեցողները կուտային, կազմառուէն չափանակ միակ եղն ու գոմէշը կը ծախէին, տուներնին, արտերնին գրաւ կը դնէին, ստակ կառնէին, կուտային աւազակ Թահատի փաշային և կազմառուէն։ Թահատի աւազակը այսպիսով 8500 ոսկին աւելի ստակ կորզեց, յափշտակեց Պիթլիս քաղաքի և գաւառի հայերէն։ Քանի մը հայեր հոս եկան, իրաց վիճակը յայտնեցին ներքին գործոց նախարարին և եպարքոսին։ Թէ ներքին գործոց նախարարը և թէ մեծ եպարքոսը աս բոլորակուներուն յայտարարած են, թէ ձեր բողոքները գրաւոր յայտնեցէր։

Բողոքարկուները գրաւոր կը վախնան գանգատիլ որ չըլլայ թէ իրենց բողոքները անհետեանք մնան, Թահատին անպատիժ մնայ և իմանալով այդ իրենց չարաչար պատժէ, տունով տեղով բանտերու մէջ փատեցունէ։ Բողոքարկուները թուբքական արդարադատութիւններ և պաշտպանութիւններ որ և յշս չունենալով և աւելի չարագունէն վախնալով՝ իրենց դատը Աստուծոյ դատաստանին յանձնելով գոհացան և Թահատի աւազակը կը ոկին կառավարութեան գիտութեամբ, յայտնի կերպով գրաւուներով գրաւուներուն մարսնացաւ, առանց պատժւելու։

ՆՄՑԱԿ ԵՕԶՂԱՏԻՑԻՑ

Յեօզ զատ ցարդ պատահած զրկում և լլկում, զրպար տութիւն և բանտարկութիւն, տանջանք, մաչ և նման սմին դէպերը այնչափ յաճախ են և այնչափ գրված, որ այլ ևս գրիչներն անդամ յոգնած են։ Այնուամենայնիւ չենք կը նար լուել և չզբաղվել թիւրք կառավարութեան բունութեանց և բարբարոսութեանց դէմ։ Ահա քանի մը դէպերը ևս։

Քաղաքս գրեթէ 250 հայ բանտարկեալ կար, որոց վիճակը նկարագրված էր։ Անգիղոյ միջամտութեան շնորհիւ կառավ 215-ը արձակեց, 35-ը պահեց, որոց եօթը, այսինքն՝ Համբարձում էֆ. և Յակոբեան աղա Փափականք, Յարութիւն էֆ. Թէքիրեան, Դոկտոր Տիգրան Սիւնի, Սերովէն էֆ. Էմինեան, Նազար էֆ. Պէրպէրեան Թապախ Մարկոս եօղացի էն, մացեալք պահ ոյլ և այլ գիւղ և քաղաքից։ 35 մացեալք բանտարկելոց 14-ը

Գաղատիա բանտարկեալ էին և իրենց դատն ևս առ-
լյէն կատարվելու վրայ էր և անպարտ արձակվենուն
մեծ յշս կար. յիշեալ 14 բանտարկեալք, որ առաջ
եօզդատէն զրկված էին, վերստին հոն. զրկվեցան ոդի-
վանը-հարգին: Սակայն ոդիվանը-հարգը, առանց ուեկ
քննութիւն կատարելու նոցա մասին, փոխադրվեցաւ
գաղատիա, անտից ալ Եւդոկիա, 2 ամսէ վերստին պի-
տի վերադառնայ Գաղատիա, որ այժմ կենտրոննէ ոդիվանը
հարգին: մնացեալ 21-ը մահւան դատապարված են:

Աչա եօթ եօզդատցիներուն ամբաստանութիւնք:—
Համբարձում էֆ: 2 տարի առաջ հայոց զէնք բաժա-
նած և խրախուսած է. Յարութիւն էֆ: բուն յանցան-
քը եօզդատի լահիչէն և իւր հարցաքննութեամբը կա-
ռավարութեան անօրինութեանց դէմ բողոքելն է, աս-
կէ զատ Յակոբեան աղային հետ զէնք ի ձեռին դէպքին
օրը եկեղեցւոյ դրան առջին երեցած են. Նազար էֆ:
խանութիւնին գոցիվելուն հրամայած է. մնացեալ ե-
րեքն՝ իրաւ մարդասպան. այս ամենն ալ զրպարտութիւնն
են, վկաները սուտ, վկայութիւնք անհամաձայն և նո-
ցա ունկնդրութիւնք բոլորովին արտասովոր: Անդդ. թեր-
թերէ կը լսենք, թէ մնացելոց դատաքննութիւնք վե-
րստին պիտի կատարվին. արդարեւ նոցա էվրագը Պոլիս
զրկվեցաւ, սակայն թուրիը չկրնար ըստ օրինի քննու-
թիւն կատարել. ինքն գիտէ նոցա անպարտութիւնը, մի-
այն թէ Եւրոպան կը իսպէ սուտ ու փուտ խօսք ու
խոստումներով:

Տեղոյն կառավարութիւնը գիտէ բանտին մէջ թուրք
բանտարկելոց ձեռքով հայ բանտարկեալք մեռցնել տալ,
զոր արդէն փորձով յաջողած է: Այս անդամ ալ մը-
տադիր է մեոցնել տալ Գասպար և Վարդո անուն հայ
իրիտասարդները և համոզած է թրբերը: Բանտին մէջ
մօտերս տեղի ունեցաւ ահագին կուր մը. թրբերուն
սպատակը, որ այդ երկու հայերը սպանելն էր, չյացո-
ղեցաւ միայն չորս հայու գլուխ ճեղքելով վերջ տւին,
ուրիշ յարմար ժամանակ յաջողելու: յոյսով:
Աէր: Հարտիյանը հայերը շղթայակապեց կովէն վերջ
իր կույց շարժառիթ, մինչդեռ նպատակը կուտէն ազա-
տածները երկրորդ անդամ կոտորելն է: Արթաքի Ա-
վազեան իւր կատաղութեան զոհ գնաց: Մի քանի հա-
յերուն շղթան թէպէտ և կաշառքով հանած է, սակայն
յիշեալ երիտասարդներուն շղթան թէ իսիստ ծանր ը-
նելու և թէ չհանելու համար երգում ըրած է:

Այս տարի Պէպէք հայագիւղի տամորդը թուրք
միւլթէպիմ մը կառնէ սուդ գնով կը տեսնէ, որ եթէ
ըստ օրինի տասանորդ առնէ, պիտի վնասի՝ կստիպէ
հայերը որ հնդէն մէկ տան, առարկելով, թէ առանց ի-
րեն իմաց տալու կալերուն մէկ մասը արդէն վերցու-
ցած են: Դեռ կալերը կսպասն. շատ հաւանական է,
որ հնդէն մէկ տան տասանորդ:

Փէօհրենցի երկու հայ երիտասարդ իրենց հետ աղջիկ
մը և հարս մը Պէպէք գիւղ կերթան. ճամբան տապար,
բրիչ հրացանով զինեալ Սալըր գիւղացի 4-5 թուրքը դէմ
ելլելով հարս ու աղջիկը առնանգել կուղեն, հայերը
կը դիմադրեն, թրբաց մէկը ձեռքի բրչով հայուն գլու-
խը ջախջախելու, համար փորձ մը ըրած ատեն, բրիչը

հրացանին խորոչին կուգայ, կը պայթի և թրբաց մէկը
կը վերաւորվի. թրբերը կատղած կը բռնեն ու կը կա-
պեն երիտասարադաց մէկը; իսկ միւսը կը փախչի: Հարս
ու աղջիկը 3-4 օր կը տանեն լեռը և երկոյունց պա-
տիւը բռնաբարելէն և կուսութիւնը պղծելէն վերը.
թող կուտան: Բոնաբարեալ կիները գիւղ կը վերա-
գառնան, մի քանի օր վերջ հարսը կը մեռնի. աղջիկը
կը բողոքէ կառավարութեան, սակայն անլսելի կը մնայ
ցարու: Կալանաւոր երիտասարդը շատ մը գանակոծ վելէն
վերջ, կը յանձնավի կառավարութեան և ի բանտ կը դնաւ:

Բնիկ եօզդատցի Աւգուն-Համբարձումի որդի Մատթէոս
անուն վատ հայ մը, օրիորդի մը հետ եօթը տարի ա-
ռաջ կամուսնանայ: Այժմ եօթը տարի վերջը անար-
ժան Մատթէոս Ալի-Ֆիզա անունով եօզդատ կուգայ և
վարպետութեամբ մը աղջիկը կը ևլէ, կը տանի զատի-
ին: Թէ մայրը և թէ հայերը կուզեն հայ աղջիկը թուր-
քին ձեռքեն առնել. կառավ: Ալի-Ֆիզան և աղջիկը եր-
կու ոստիկանով Գաղատիա կը իսրէէ: Հասաւ նաև մայ-
րը, գիշեր ցօրեկ արիւնք արցունք թափելով, բողոքոց
կուտակալին և իւր սրտի կոտոր աղջիկը ուզեց: Սակայն
տեղուսու միւֆթին և զատին կը պնդեն, որ աղջիկը հօր
յանձնվի: մայրը կը պուայ, կը ճչայ, թէ ինքը հայ է
և թէ իւր աղջիկը հայ ծնած է: Աղջիկը, որ վեց տարե-
կան է, կուտակալին պալատն է և տակաւին իւր մօր
յանձնելուն յշս չկայ: Եթէ մայրը չյաջողի աղջիկը առ-
նել, պիտի երթայ մինչեւ Պօլիս և Եւրոպական դեսպա-
նաց ուաքը պիտի ինայ իւր աղջիկն իրեն յաձնելու մա-
սին:

Ագող մատենի գայմագամ Խանէֆի պէյ, որց չա-
րութեանց մասին քանի քանի բողոքներ եղած էր և
որ տակաւին իւր շարութիւնք կը շարունակէ, 22 Հայ-
կը կապէ Պէպէք գիւղէն և կը տանի փոքր 2ալը-Ագոլ
գիւղը հաճի եօմէր աղայի օտան, ուր ազատելու-
համար 200 սոկի կաշառք կուգէ ու կը սկսէ տանջել:
200 փարայ չունեցողը 200 սոկի կրնայ տալ: Կապեալ
հայերէն երկուքը հաստ պարաներով օտային սինին
կը կապէ պինդ մը և պարանը այնչափ կը պրէէ, որ
մէկուն աչքերը դուրս կուդայ, իսկ միւսին կողոց սոկոր-
ները կը կոտրի և երկուքը դուրս կը ցցուի: Հրաշքը
այնտեղն է, որ երկու տանջեալք ևս կապրէն, և այս
տանջանաց տակ բռնութեամբ ոՀամբարձում էֆ. Փա-
փազեան մէզ զէնք տուաւ, ըսել կուտան, և այս բռնի-
խոստովանութիւնք այժմ իրը վկայութիւն կը գոր-
ծադրուին:

Տ. ՄԱՏԻՆԻՑ

Անցեալ տարի ի Քէպին-Մատէն ծանուցագիր մը
փակցված էր: Կառավարութիւնը հակառակ հսկու-
նանկ կաղ թուրիք մալմիւդիր մը լինելը կապացուցանէ-
ին, բաւական հայ բանտարկեց, որովհետեւ Գաղատիոց
նախին կուտակալ Ապետին փաշոն նմանօրինակ գէպ-
քերը ուրիշ ազգերու վերագրել պէտք չէ ըսելով, հրա-
ման տված է: Զոմանս 9, զոմանս 6 ամիս բանտարկե-

լէն վերջ, Գըր-Շէհրի դատարանը ցմահ բերդարգելութեան դատապարտեց՝ Ալեքսանդր Գըրը ձեւան, Քերովը և Յակոբձան Փաղլայեանք, Անանիա Հածի, Ապաձեան, Թամարդալիեան և Պետրոս Էֆ. անուն եօմը անձնաւորութիւնք: Դատավճիռն վաւերացոյց վերաբննիչ ատեանը առանց մանրազննին քննութեանց և իրատէով զբրկութեցան ի Բասէն, ուր պարտաւորեալ են իրենց անմեղութեանց վրայ ողբաշ ցմահ ծանր շղթայից տակ, յիշելով իրենց ընտանիքը նօթի, թշուառ և մահուան դըռանը մերձ:

Յիշեալ բանտարկելոց մինչ թամարդութեան, հազի՞ւ 14
տարեկան դպրոցի աշակերտ մէ, դատարանը 18 տարե-
կան ընդունած և ըստ այնմ՝ պատժած է. դատապար-
տելոց անմեղութիւնը հրապարակով թուառովնած է
գրշէհրի դատարանին նախագահը և ըստած է. „Ես չեմ
կարող զձեզ անպարտ արձակել, միայն թէ ես ձեզ ծա-
նըր պատիժ կուտամ, որպէսզի վերաքննիչ ատեանը եկ-
տագը ուշի ուշով քննէ և ձեր անմեղութեանց վերա-
հասու լինելով զձեզ անպարտ թողում. և ահա վերա-
քննիչ ատեանը առանց կարդալու իսկ նոյն էվտագը—
ումիչափէրէյէ նէ՞ հաճէթ, էրմէնիլէր մահքեամ վէսէ-
ամ“ ըստած և գրշէհրի դատավիճուը թաստիգ ըրած է:

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵՐՋՆՎԱՅԻՑ. Քանի մը քեղցի կուգան երզնկա յուրեն գնելու: Քաղաքէն և ժամ չեռու, Սեղցի գիւղին մօտերը քրդերը կը յարձակին վրաները, 2-ը կը վիրաւորեն; մացեալներուն կը թալանեն ու կը փախչին: Կողոպտեալները քաղաք կը հասնին ու ոստիկանութեանը կը դիմէն: Քանի մը փոլիս հետերնին կերթան աւազակութեան տեղը բայց հոն ոչինչ չեն գըտնար, բացի վիրաւորներուն արիւնի հետքերը:

Կամախու Գառնի գիւղի մէջ տարիներ առաջ քիւրդի մը կալուածներ բէկ մը կը սեփականէ զօրով, քիւրդը հեռանայ: Մօտիկներս այդ կալուածը ծախու հանեն. մէկ մասը առաւ Գառնի գիւղացի մը 80 սոկով, մէկ մասն ալ Բրտնորեան Վարդան վարդապետի որդիները: Այդ ատեն քիւրդը երկան ելաւ և մարդ զրկելով գնողներու քովը, իր կալուածները պահանջեց: Գառնեցին վախցաւ ու կալուածը քիւրդին թողնելով առանց փարա մը ստանալու հեռացաւ, իսկ վարդապետի որդիքը կամեցան լնծաներով հանգստացնել բարկացած քիւրտը: Բայց անօրէն. չուզեց համաձայնիւ գաղտնի յարձկեցաւ վանքի ջորիներու նախրի վրան: Զորիները, ծառային և կալուածատիրոջ 14 տարեկան տղային քշեց տարաւ սարն, սպառնալով մորթել մանուկը, եթէ կալուածն իրեն չդարձնեն: Խեղճ Բրոխորեաները վախեն կալուածին պաշտօնական թղթերը տուին իրեն ու կալուածէն քայիթեցան:

Արթանեան և ընկերները դեռ բանդին մէջ կը փը-
թին, ի՞նչ է ըլլալու . աղոնց վիճակը, ոչ ոք գիտէ: Չ-
բաթիր Յ անդամ՝ քննութեան կը տանին ու կը բերեն:

ՄԸՆՅ. ՃԵՎՐԱՆՑԻ ԽՈԾ ՀԱՅՏՆԻ Աւազակապետը, որ
միաժամանակ նաև Համբուլիէ գնդի Հարիւրապետ է,

իր խմբով կը յարձակի Դաշտի Պաղլու հայ գիւղն վրայ և կը սպանէ Կարապետ անուն անձն ու անոր կի-նը: Գիւղին երիտասարդքը դէմ կ'ելլան. ահեղ կուր կը բացուի: Կը կուռին մինչև երեկոյան 9 ժամը. քիւր-դերն սպանեալ մը թողլով՝ կը փախչին կուռէն, բայց կը յաջողին ճամբուն տանեղ գիւղի տաւարներէն: Երկու օրէն նորէն նոյն նումբը կը յարձակի Մեղդի, Զիարէթ և այլ տեղերու վրայ: Հայերը կրկին կը դիմադրեն Ըսդհարումներն օր աւուր կը շատնան: Ասոնք նախերգանք էին Սամնոյ ապստամբութեան:

ԽՆԹԻՄՒՑ. Քաղքիկ գիւղէն ձեզբակալեցին Մանուկ
աղան, Խալիլ-Զաւուշ գիւղէն Փափիմենց Վրդո և Ղա-
զար, Երկու ազնիւ Եղբարբեր: Այս վերջիններոււ կը մ-
զադրէին, որ Հրացան ունին պահած, պիտի տան իրենց
Խեղճերը ճարահատեալ, Երկու գոմեց կը ծախսե՞ն Հրացան
կը գնեն և կուտան իրենց: Կառավարութիւնն
այս լաւ գիտէ, բայց կրկնին կը տանի Կարնոյ բանտը:
Ղազար Ճանապարհին խիստ կը հիւանդանայ և պիտ
ալ բանդի մէջ հիւանդ կը չեծէ:

Քիւրդ Աշիրաթները յարձակեցան Խօզլու հայ գիւղացի Մարգարի տան վրայ և կողոպտեցին: Մարգարը քաջութեամբ կովեցաւ անոնց դէմ և մեռաւ:

Քը դասց հարստահանց ըլունք:

Պլոկցի աշխրէթէն Մոռատիկօ անուն աւազակապետը
Շապատին գիւղի Պլէի Սարգսի տան վրայ գիշերով 17
Հոդով յարձակելով՝ տան մէջ եղած բոլոր ուտեսոր
ծառային շալկեցնելով, կը տանի: Յիշեալ Սարգսիսը իւր
բոլոր ընտանիքով միասին կը կապկապէ և պյուտէս կապ
ված կը մնան մինչև առաւտոր, մինչև դրացիներէ մի-
նը կը հասկնայ: Արկին սոյն աւազակապետը կերթայ Աղ-
ճամելիք գիւղին մէջ Խաժոյեան Օհանի տան վրայ. Հայերը
կընդդիմադրեն և մեծ կոփւ կը բացւի, երկուստեք մի-
րաւորներ կիյնան, իսկ քիւրդերը սիւրմալուի հարու-
ծով կը մեռցնեն Օհանը:

Հայերը կառավարութեան կը դիմեն. բողոքարկուք բան-
ը կը գրվին իրենց իրաւունքներ պաշտպանելուն համար-
քաղքիկ գիւղի վրայ դրեթէ մշտական գիշերային յար-

Ճակատամարտ կը նեն, յորին, յարդ, խոտ և այլն կը դուշուին:

Բուռնազ գիւղի վրայ Հաւել աղա անուն քիւրդ
կը յարձակուի ահագին բազմութեամբ. խեղճ գիւղա-
ցիներ կը ստիպվին գիւղէն դուրս փախչիլ և քիւրդեր
անարգել կերպով ամեն տուն կը մտնին և ամեն ինչ
կը կողոպտեն կը տանին:

տառապին բանտի մէջ։ Միւսները Ֆ ոսկիի չափ կաշառք տալով՝ ազատվեցան, բայց որովհետեւ ասոնք չը կը իրցին ուզած կաշառքը տալ, ուստի կը մնան բանտը։

Անցեալները բանտարկվեցաւ նախկին ուսուցիչ Սըմբատ Դավթեանը։ Այս անձը երկու ամիս առաջ անդամ մ'ալ բանտարկվեցաւ և շաբաթէ մը ազատվեցաւ։ Ասոր քով խուզարկութեան ժամանակ գրած թուղթերու մէջ գտնվել է Թիֆլիս հրատարակվող ԱՄՊՐԱ ամսագրի ընկալագիր մը, „Մուրճ“ բառը թարգմանված է ԱՄՊԻՄԱԽԻ“ որ հիմնված է թուղթի գլուխը ջախչախելու համար։ Այս սխալ թարգմանութեան համար խեղճ մարդը նորէն բանտարկվեցաւ և 15 օր է բանտն է։

Այս օրերս հոս բանտարկվեցան 15 հոգի թոկատիներ եւս։

ԱՅՆԹԱՊ. Կառավարութիւնը հոս բազմաթիւ խուզարկութիւններ կատարեց և բաւականին մարդիկ բանտարկեց, բանտարկեալներու մէջ են և Այնթապի բողքական կօլէժի երեք պրօֆէսօրները։ Պրօֆէսօրներու հեռագրի վրայ Պօլտի ամերիկական Հիւպատոսուը այս օրերս հոս ժամանեց։

ԱՂՔՔՍՆԴՐԻԱ. Հոս կը գտնվին Ամերիկայէն վերադրանու 35 հոգի թիւրքահապատակ հայեր, որոց կարգելի իրենց հայրենիք վերադառնալ։ Ամեն դիմում հոս տեղի թուղթական Հիւպատոսուն վաւերացնել իւրեանց անցագրերը և թոյլ տալ վերադառնալ հայրենիք՝ անօգուտ անցաւ։ Անօգուտ անցաւ այդ մասին և ամերիկական դեսպանի միջնորդութիւնը։ Ամերիկական դեսպանը խորհուրդ կու տայ վերադառնալ Ամերիկայէն վերադրանուներու, մուտքը իրենց հայրենիք՝ թուղթիա արգելած է։

ՍԱՄՄՈՒՆ. Սիվագէն, Թոդատէն, Ամասիաէն և ուրիշ տեղերէ հոս եկած են բազմաթիւ հայեր անցագրերով և կուղեն մեկնիլ Պօլս, բայց տեղական կառավարութիւնը թոյլ չի տար շոգենաւ նստել։ Այսպիսի ճամբորներ կը սպասեն և Տրապիզոն և Կերասուն։ Այս խեղճերը հեռագրեցին այդ մասին Մօպէին, պատրիարքարանին և իրեց ազգականներուն, բայց տակաւին ոչ մի պատասխան չառին։ Ասոնց թիւը հոս, Կերասուն և Տրապիզոն 400-է աւելի է. վիզերնին ծուռ ամէն օր Պօլսէն լուրի կը սպասեն։ Ասոնցմէ շատերը ամենախեղճ վիճակի մէջ են և ստիպված են մուրալու։

ՎԱՍՊՈՒԻՐԱԿԱՆԻ

ՄԵՐ ՀՐՈՍԱԿԱՍԵՐԻՆ ԽՄԲԻ Կ Ռ Ի Ի Ւ Լ

Մայր-Հայաստանում արիւն է հոսում....

Հայը դարմարի ընթացքում նեղելով, հարստահարւելով, արիւնաքամ լինելով տաճիկ բռնակալ ը է ժիմի տակ, դարերի ընթացքում կրելով նրա ստրկական ամօթալի շնթաները, վերջապէս այսօր նրա համբերութիւնը հատած գլուխ է բարձրացրել, կարծես միայն այժմ զգալով իր

դրութեան անդամնելիութիւնը, հայ ժողովուրդը ցնցւելով, սարկական ամսարդ լուծք թօթափելու ճիգեր է ամում.... վերջին ժամանակներս, Տաճկա-Հայաստանի այս եւ այն կողմերում կառավարութեան զափիթիաների, զինուորների եւ Համբիդիէց կոչ ած կազմակերպւած աւազակ քրդերի հետ ընդհարուող, նրանց հետ հերոսաբար կուող, զո՞ն տևող եւ զո՞ն առնող խմբերը, հայ ժողովրդային բողոքի արտայատութիւն հայ դուկ այս խմբերին են, որոնք այնքան շփթել, շանթահար են արել վլուխը կորցրած բաղդախնդիր կառավարութեամ։ Ահա հայդուկային մեր խմբերից մէկի ընդհարման նկարագրութիւնը։

Երրորդ օրն էր ինչ որ մենք որոշ առաքելութեամբ ճանապարհ էինք ընկել Վասպուրական։ Հայրենիքի բարձրագագաթ ծիւնապատ լեռները, անազին ծորի ու սարաւանդները կորելով, վերջապէս ուզում էինք մի քիչ հանդիսատ առնել, մեր սպառւած ոյժերը կազմութել։ Հակառակ մեր, մինչեւ այդ ժամանակ ընդունած սովորութեամ, այդ օրը մենք կացարան ընտրեցինք ոչ թէ բարձր լեռը, անմատչելի գագաթները, այլ մի սարսափելի փոս՝ նեղ ձորի մէջ, հաւատալով, որ մարդկային բնակութիւնից հեռու լինելով՝ ապահով ենք։

Մի կողմից երեք օրւայ ոտքով եւ բեռնաւորւած տաժանելի ճանապարհորդութիւնը, միւս կողմից անողոք ցուրքը եւ ծիւնը մեզ հանդիսատ չէին տալիս։ Հայրուկը իր գործունէութեան ամբողջ ընթացքում ոչ մի բռպէ հանդիսատ առնել չէ կարողը բորոյ պայմանները հայրուկի հանգստութեամ մինապատ են։ Մինչեւ անգամ հայրուկի հայդուկամ ամսաբանները հայրուկի հեռու լինելով՝ ապահով ենք։

Չնայելով բորոյ աննպատ պայմաններին հայ գիւղացին իր դժնիքը փակում է նրա առաջ, թէ եւ բացառութիւններ պահս չեն։ Հայ գիւղացուն մի այդպիսի ակամայ դրութեամ մէջ դրել է տաճիկ բռնակալութեան վերջին աստիճանի հանարդար վարմունքը։ Բաւական է, որ գիւղիցը մէկը այս կամ այն բանով նպաստեց հայրուկին, դրա համար դուժում է եւ այն էլ ամենախիստ կերպով ամբողջ գիւղը....

Չնայելով բորոյ աննպատ պայմաններին հայ հայդուկի ըրթներից երբէք, ոչ մի գէպքում արտունջի կամ դժունութեան նշոյլ անգամ չէ արտայայտում։ Հայրուկին այդ կոչման մէջ մեղողը եղել է ժողովրդային կուի մէջ, հայ ժողովրդի անկախութեան վեհ գաղափարը.... եւ այդ գաղափարի համար նա պատրաստ է անսորտունջ կրելու շատ անգամ մարդկային ոյժերից վեր զրկանքներ, բարոյական, փիզիքական տանջանքները....

Մեր ընկերներից մէկը հակում էր ձորի բարձրագրի ըրուներից մէկի վրայ, իսկ մնացածներս այս ու այն փոսի մէջ ձիւնը մի կողմը տալով եւ զոր հող քանդելով տեղ էինք բարձր գործունէութեամ մինչ մի քանի ժամ հանգստուալու։

Հազիւ Յ թէ կ ժամ հանգստացել էինք, երբ մեր հակող ընկերը նշան արեց, որ տաճիկ ծիաւոր զափիթիա է տեսնել։ Մի ակնթարթում մենք ոտքի վրայ էինք և որովհետեւ մեր գիւղը գիւղապելու ոչ մի յարմարութիւն չունէր, ուստի առաջին պայմանը լաւ դիրք ձեռք բերելն էր։ Խմբովին դիմեցինք մենք դէպի կէս Ժամ հեռաւորութեան վրայ գտնուող բաւական յարմար լեռը։ Դեռ ձորից չէինք դուրս եկել, երբ մեր հանդէպ դուրս եկաւ տաճիկ ծիաւոր զափիթիան, իսկ մեր յետեւից մի խումբ ծիաւոր դարձեալ զափիթիաներ։

Մեր առաջ ընկած ընկերներից մէկը հակում էր հրացանը ուափշ գիւղ բերելը եւ գափիթիայի վրայ արձակելը մէկ եղաւ։ Նախ քան հրացանի արձակելը, զափիթիան մեզ տեսներով բաւական սարնամիրս կերպով հրամայում էր ձորից չգուրս գալ եւ անձնատուր լինելը, բայց երբ հրացանը արձակեց, զափիթիայի համար միանգամայն անսակնկալ կերպով, այն ժամանակ նա իր ձիռու զլուկը շրջեց եւ փախաւ։

Սկսեցաւ կասաղի հրացանարձակելութիւնը երկու կողմոց եւս, մենք միանգամայն երկու դործ ունէինք կատարելու, եւ թշնամուն չփոթեցնել, եւ շտապել ապահով դիրք բռնել։ Մեր ընկերներից մի քանիսը կանգնում էին հրացան

արձակում, միջոց տալով՝ միւսներին բաւական տեղ առաջ վաղելի իսկ երբ միւսներն էին կանգնում հրացան արձակում, յետ մնացածներն էին առաջ խաղում: Դժբախտութիւնը նրանումն էր, որ մեր դիրքը փոս էր, իսկ մեր հակառակորդինը բարձր մենք հօգնած, ջարդած, ուժառապատ էինք, նրանք ծիովի, որ աւելի յարմարութիւն ունեին շուտով ամենաբարձր եւ ապահով դիրքը գրաւելու:

Տաճկի թուղամորթ եւ վախկոտ զափթիաները այնքան յիմարացան, այսքան չփոթւցան, որ ամենաապահով բարձր դիրքը մոռացան բռնելու, որին եւ դիմեցինք մենք. Դա մի շահ հազար ոտնաշախի բարձրութիւն ունեցող լեռ էր, որ չըջապատահ էր բաւական հեռու տարածութեան վերաց աւելի ամենի լեռներով. Մեզ չըջապատաղ թշնամու խումբը պատուելով, մենք դիմեցինք այդ լեռը, որին հասնելու համար հարկաւոր էր մի բաւական խոր ձորի միջով անդներ. Մեր ամենաամառնագաւոր բոսէն այդ էու, տակելիս

ները իրանց բարձր դիրքից մեղ ձորի մէջ գնտականարում էին. գնտակիները վզգալով ըսկում էին մեր առջևւը, յետեւը, ընդամենը երկու կամ երեք քայլ հեռաւ որութեամբ. սակայն մենք միջոց չունեինք գնտակիների վտանգաւոր լինելու վրայ մտածել. որպէս մարդուացած արագութիւն, մենք առանց կանգ առնելու, բոլոր կարսողութեամբ վազում էինք դէպի փրկարար դիրքը. Ահա մեր ընկերներից մի քանիոր հասել էին դիրքին. նրանք խնամուն զբաղեցնուում են երենց գնտակիներով. իւրաքանչիւրիմ սրտում ծագում է սոր յոյսեր. Եթէ մինչեւ դիրքը անվտանգ անցնենք, մտածում ենք իւրաքանչիւրս, այս ժամանակ հեշտ կը լինի թշնամուն ցոյց տալ մեր գնտակիների անշեղութիւնը. Սհաեւ մենք հասանք ցանկաւի դիրքին. Ծղերք, կամ պատասխոր անկում, կամ վիճագրութիւն, մինչեւ յետին չունչ, — այս են տալիս մեր ընկերներից մի քանիոր. Սկսում է այս յեղափոխականին կուի բառէնսերում իրախմուսող երգը... Եւ կուում ենք եւ երգում.... « Ամենայն տեղ մահը մի է », աւում է լամբի միջիդիյ.... Սակայն գնտակիները անընդհատ ուղղում են կարկափ նման. մեր չորս կողմէ. Մեր դիրքը քշապատել են երեք կողմից. Բաւական չնն ծիաւոր գափ-թիաները, ահա գալիս են չըջապատող քրդարնակ դիւղերի կաւորւած քրդերը, որոնք հարայ հրոց բարձրացնելով՝ պատում են մեղ բույրիս կոտորել.

Մեր տղերքը նոր չունչ, նոր հոդի առած, աւելի ովեսոր-
ած արձակեցին իրանց հրացանները... Այս ժամանակ, ա-
ւելինան պիրքում մնելի եղաւ, մի ուրախալի բացական-
ութիւն, — „Սա թող լինի Սահակի, փոխարէն“; Յոլորս
ոչքնարս ուղղեցինք այն կողմը, որտեղ ասճիկ զափիթիան
նախականար եղած հայրքուկի գնասածից, թռաւարած էր
եսինք: „Սա էլ թող լինի Սուլթան, Համբարձին, զուրբանն“,
ուացին հարաւային մասում զիրք բանած մէր ընկերները,
կատերով մէկին եւս գետին զլրաւնկիս:...

Կոփւը անեւեց ասիրոյ ջ չորս ժամ անկանոնատ. մենք ըստ
մանուկ. 7 հրացանաւորներ էինք. կուռում էինք աւելի քան
0 ատամիկ եւ քիւրդ հրացանաւորների հստ
Վրայ հաստաւ գիշերը. մենք պէտք է թաղմէինք մեր

զիրքը, որտեղ երկար մնալը մեղ ձեռնտու չէր, պաշարնիս սպասելու մօտ լինելու պատճառով՝ Երկինքը թէեւ ամ պատճիծ էր բայց լուսինը իր կաթնանման լրացը տարածում էր հեռու.... Լուսինը, տիեզերքի այդ սիրելին, այսօր մեզ պէտք չէր.... Մենք, խաւարի դէմ մարտնչւլով, այսօր խաւար էինք խնդրում. եւ կարծութէ բնութիւնն էլ զգալով մեր խնդրի անհրաժեշտութիւնը, մի թուխս ամպ ուղարկեց, առ ժամանակ սքորելու լուսինի փայլն, որով եւ մեղ միջոց տրեցաւ լուռ ու մանջ մեր զիրքից ցած իշնելու եւ մեր ճանապարհը շարունակելու....

Մենք կորցրինք մեր սիրելի ընկերութից մէկին, բայց սրա փոխարէն մննք երկու զավթիա եւ մէկ ձի զլորեցնիք գետին... խակ թէ էլի ընկնդղներ եւ վիրաւորներ կամ թշնամուց, մննք չկարողացնք տեսնել եւ խմանալ:

Այս համարում մենք չկարողացանք զետեղել Եւրոպա-
յում կատարող ցոյցերի, միտինդների եւ դիվլումատիքական
յարաբերութիւնների մասին հայերի վերաբերմանը յօդուա-
ծը, բայց մենք պարուք եւ անդրաժիշտն ենք համարում հենց
այս համարում ասել՝ Եւրոպական այդ շարժումը մեղ ոչ
պէտք է մեծ ոգեւորութիւն պատճառի եւ ոչ էլ մեծ յոյս-
ինչպէս մարդկութեան պատմութիւնը, այնպէս էլ գարերի
փոխձերը ապացուցել, համոզել են, որ երբէք ոչ մի ժողո-
վլուրդ չէ ազատւել բռնակալի լծից գիտլումատների միջա-
մուռթեամբ եւ ոչ էլ («մարդասական բնիւթի») պլատօնական հա-
մակրութեամբ, այլ իր սեփական ոյժով, արիւնով, յե-
ղափակիսութիւնով, ուրեմն մենք մեր յօյսը պիտի դնենք
երեւ վրայ եւ մի բոլոք չզբաւելով արտաքին ցոյցերով, շա-
տունակենք մեր սկսածը — յեղափական գործը. Հազար
սնգամ աստած, կրկնածը, այս դէպէի առիջով գարձեալ կր-
կմինենք — ազատութեան միակ միջոցը յեղափակութիւնն-
, որին եւ դիմում ենք. աղատութիւնը չէ տրվում, այլ ա-
րիւնով է ձեռք բերվում:

Լոյս տեսաւ „Կուկունեանի խմբի արշաւանքը“ պքսուաշների պատկերով։ Խմբից պակսում են չորս հոգու պատկերը ժամանակին հասած չլինելու պատճառով։ Այդ մօնք կը հրատարակենք Արաբոյի, Վարդանի, Շահլի, Յունոյի և միւսների պատկերների հետ։

Նուիրատվութիւնների ցուցակ.

Վիշապ ք.-ի Կետրոնական սնտհւկի միջ առացւեց՝
ուսմբ խմբէն 487 դաշնեկան 20 փարա. Թորդամեան
մը. 246 դահ. Յովնա խմբ. 400 դահ. Կամաւորնե-
ռու խմբ. 711 դահ. 20 փր. Տր. Կօմիտէն 100 օսմ. ու-
ի. Ամերիկայի Լաւրէնս-Մաս ք.-ից Ս. Տ. Ման.-ից 2
օլ. Լովէլ-Մաս ք.-ից Յ. Աէֆ.-ից 1 դօլ. Գրիտթ. մաս
-ից Պ. Եագ.-ից 2 դօլ. Դաշտավլյարից տ. Գայանէ զ.
ր. տ. Նատալիա Յ. 3 ր. Մաթար. 15 ր. Բգ. 50ր.
Է. ք. 10ր. Բգ. 30ր. Բդ. Քաղ. Հայկ. 10ր. Կմ. Քաղ.
լրմենակ. 15ր. Եկատ. 10ր. Զար. 28ր. Կողաթա. 15ր.
այծիկ. 89ր. Բթ. 25ր. Դերբ. 50ր. Օրգ. ք.-ի Ն. Ա.
Հ. 10ր. Ա. Բիւրյում. Փարհակի միջոցով 8լ. '23ր.
ր. մի խմբ. Երիտաս. 30ր.

L. Boole, 15, Augustus Rd., Hammersmith, W. London.

Այս աշխատավոր պետք է ազատ տպարան